

Соціальні потоки у глобальному економічному середовищі: освітній аспект

В. ЧУЖИКОВ,
доктор економічних наук,
К. НУЖНЕНКО

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проаналізовано особливості руху соціальних потоків у глобальному економічному середовищі, роль і значення освіти в умовах трансформації соціального капіталу.

В статье проанализированы особенности движения социальных потоков в глобальной экономической среде, роль и значение образования в условиях трансформации социального капитала.

The article analyzes features of social movement flows in the global economic environment, the role and importance of education in terms of social capital transformation.

Ключові слова: соціальний потік, економічне середовище, освітня модель.

Постановка проблеми. В умовах переходу до неоліберальної моделі розвитку більшості країн світу конче важливо створити і реалізувати доцільну та адекватну соціальну політику держави, в якій чільне місце посідає освітня сфера. Водночас саме ця сфера переконливо демонструє потужність, напрями та нову якість соціальних потоків, які виникають у державах-лідерах глобального економічного середовища, адже умови відтворення робочої сили у процесі інтенсифікації руху факторів виробництва є різними, а суперечності між підприємцями та працівниками, що суттєво загострилися останнім часом, потребують системного аналізу, а тому й ідентифікації тих глобальних змін, що відбуваються у країнах світу.

Тому метою статті є виявлення якостей соціальних потоків у глобальному економічному середовищі, що ідентифікуються через освітній компонент розвитку країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів соціальних відносин у світі були присвячені фундаментальні праці вітчизняних дослідників, зокрема О. Грішнєвої, І. Каленюк, А. Колота, Е. Лібанової, П. Шевчука та багатьох інших. Утім західні науковці підійшли до проблеми соціальних відносин з інших позицій, виявляючи, насамперед, характер нових відносин, що панують у суспільстві, та пов'язуючи їх з розвитком бізнесу та державного регулювання. Так з'явилося чимало нових теорій,

неповна методологічна визначеність яких інколи, на жаль, надавала їм форми концепцій. До найбільш важливих з них слід віднести: соціальну етику та соціальну економіку Т. Клевера¹, соціальну безпеку та соціальні стандарти Х. Сіберта² (2002), креативні класи та креативні регіони Р. Флориди³, локальну конкурентоспроможність Х. Сіберта⁴ (2006).

Викладення основного матеріалу. Соціальна невизначеність подальшої трансформації економічних парадигм завжди підштовхувала науковців до пошуку альтернативних моделей взаємодії держави і бізнесу. Поширені раніше моделі розвитку обмежували вибір соціальних альтернатив лише двома: високі податки та суттєві соціальні гарантії, які, крім своєї основної мети, нерідко породжували спожи-вацькі настрої у суспільстві, чи система низьких ставок оподаткування бізнесу, а отже, й невисокої соціальної відповідальності держави перед населенням, адже у таких державах кожний мав піклуватися сам про себе.

Посилення глобалізаційних процесів упродовж останніх п'ятнадцяти років суттєво змінило уявлення людства про характер відносин підприємців (як платників податків) та бюджетної сфери, яка через свою природу могла виступати лише як потужний споживач частини доходів малого та середнього бізнесу, а також ТНК та ТНБ, які виявлялися надзвичайно мобільними щодо переміщення капіталу в ті регіони, де забезпечувались менші видатки для інвесторів. Тому рух робочої сили, у переважній біль-

¹ Cleaver T. Understanding the World Economy. — London-NY, 2002. — 270 p.

² Siebert H. The World Economy. Second edition. — London-NY : Routledge, 2002. — 315 p.

³ Florida R. The rise of the creative class. — NY : Books Group, 2004. — 434 p.

⁴ Siebert H. Locational Competition: A Neglected Paradigm in the International Division of Labour // The World Economy. — 2006. — № 2 (29). — P. 137–159.

шості випадків, мотивувався країною різницею у заробітній платі та розмірах соціального пакета, який додавався до неї. Найбільш показовою при цьому виявлялася освітня сфера, зокрема вища освіта, адже цінова політика багатьох університетів та коледжів, а також їх престижність, а з часом і рейтинговість, зазвичай, зумовлювала недоступність диплома ВНЗ для найменш забезпечених веств населення. При цьому, частина населення, яка не претендувала на вступ до університетів, опинялась у програші, бо податки, які вони сплачували, витрачалися на здобуття вищої освіти іншими. За таких обставин виникла певна напруженість у суспільстві. Вона підштовхувала політичні структури до застосування під час виборчих перегонів таких політтехнологій, що базувались на неоліберальних чи на неокейнсіанських концепціях.

Наведені суперечності значною мірою вплинули на характер відносин бізнесу та суспільства, спровокувавши численні дискусії щодо соціальної відповідальності першого не тільки за наслідки своєї підприємницької діяльності, а й за сталу стратифікацію всього суспільства, яка, у свою чергу, також розумілась по-різному. Найбільш влучно описали цю ситуацію американські економісти Майкл Портер та Марк Кремер: «Успішним корпораціям потрібне здорове суспільство. Освіта, охорона здоров'я та рівні можливості є важливими для продуктивної робочої сили. Безпечні продукти та умови праці не тільки приваблюють споживачів, а й зменшують внутрішні витрати щодо нещасних випадків... У кінцевому випадку здорове суспільство створює розширений попит для бізнесу, оскільки більше людських потреб задовольняється і прагнення зростають.

Водночас здорове суспільство потребує успішних компаній. Жодна соціальна програма не може зрівнятися з бізнесом щодо створення робочих місць, багатства та інновацій, які з часом покращують стандарти життя та соціальні умови»⁵.

Не менш важливим для розуміння суттєвих економічних зрушень, що сталися у суспільстві, є чітке розуміння нових ідентифікаційних рівнів, зокрема «соціального простору» та «соціального потоку», що їх свого часу докладно описав Мануель Кастельс у своїй доволі скандальній книжці «The Rise of the Network Society»⁶.

Цей автор глибоко переконаний, що соціальні потоки формуються внаслідок взаємодії між технологією, суспільством та економічним простором. На думку науковця, інтелектуальний маршрут, або по-

тік (звертаємо увагу, що у цій роботі використовуються обидва терміни, які М. Кастельс, швидше за все, вважає синонімами) об'єднує у собі три основні складові:

- реалізацію людського потенціалу;
- концентрацію інтелектуального ресурсу в мегаполісах;
- дистанційний рух інноваційної складової за допомогою мережевого ресурсу⁷.

З цього випливає, що соціальний потік можна визначити, як цілеспрямований рух базових умов розвитку особистості на тлі створення, розвитку та постійної трансформації мережевого суспільства.

Основними характеристиками сучасних соціальних потоків, на нашу думку, мають бути наступні.

1. *Якість*, яка визначається як низка пріоритетів, що визначають характер відносин між державою та бізнесом.

2. *Кількість*. Вона визначається обсягами фінансування соціальних програм та зіставленням альтернативних переваг, що їх може отримувати населення певної країни.

3. *Динаміка*. Ця характеристика відображає мобільність тих факторів виробництва, використання яких значною мірою залежить від специфіки відносин між бізнесом та державою та базується на оцінці рухливості сукупної робочої сили.

4. *Кон'юнктурність*. Міра швидкості змін попиту на соціальні послуги та відповідної реакції тих, хто їх пропонує.

5. *Взаємозалежність*. Кожна країна реалізує свою соціальну політику, в якій відбиваються, з одного боку, можливості сформованого бюджету, з другого – необхідність виокремлення пріоритетів розвитку на коротко-, середньо- та довготермінову перспективу. Разом з тим, для будь-якої держави характерною рисою є постійний компаративний аналіз (моніторинг) тих соціальних переваг, що їх надають країни-сусіди. Характерним прикладом цього можуть слугувати Скандинавські країни, адже наявність, приміром, вищих навчальних закладів у Швеції, що надають безкоштовну освіту, та відсутність таких у Норвегії зумовлює стійке негативне для останньої країни сальдо потоку потенційних студентів між ними.

Наведене вище означає, що парадигми «Homo economicus» та «Homo sociallogicus» є застарілими і такими, що далеко не повною мірою відображають сучасний характер руху факторів виробництва, насамперед тих, що визначають якість соціальних змін

⁵ Porter M., Kramer M. Strategy and Society. The Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility // Harvard business review. — 2006. — December. — P. 78–92.

⁶ Один з авторів цієї статті мав полеміку з автором: В. Чужиков, А. Поручник. Социальные потоки и социальная политика интеграционного союза // Nieowności spoteazne a wzrost gospodarczy. — 2010. — № 17. — P. 136–151.

⁷ Castells M. The Rise of the Network Society. Second Edition. — Oxford : Blackwell Publishing, 2004. — 590 p.

у суспільстві. Подолати обмеженість застарілих поглядів має нова парадигма – «Homo informaticus», яка, на нашу думку, має замінити ті теоретичні прогалини попередніх парадигм, які зробили їх наприкінці ХХ ст. нежиттєздатними (рисунок).

Концептуальними основами нової парадигми стосовно освіти мають стати:

- посилення технологічної сингулярності, під якою слід розуміти гіпертрофоване прискорення технологічного прогресу, що призведе до виникнення штучного інтелекту;
- формування мережевого суспільства, яке прямо впливає з першого пункту, адже первинною якістю мереж є оптимізація взаємодії глобального попиту та глобальної пропозиції;
- віртуалізація економічного життя неодмінно призведе до аналогічного феномена й в освіті, а разом узяті вони стимулюватимуть появу нових освітніх закладів – віртуальних університетів;
- виникнення новітніх професій на ринку праці супроводжуватиметься надлишком фахівців так званих «старих (трансформаційних) професій», значна частина яких не зможе швидко перекваліфікуватися;

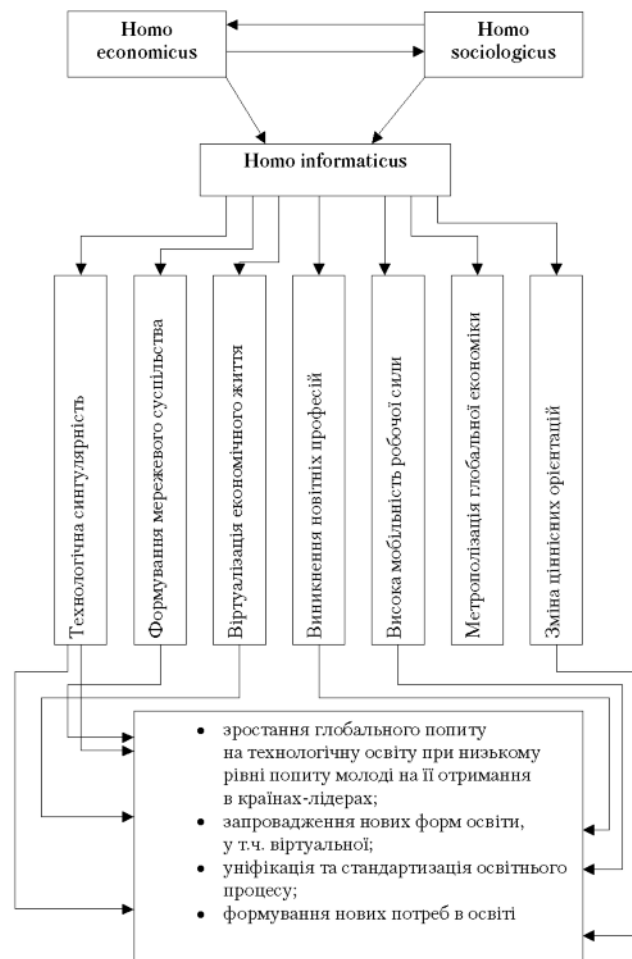

Рис. Освітня модель глобальної парадигми «Homo Informaticus»

➤ висока мобільність робочої сили, насамперед інтелектуальної, стимулюватиме рух професорсько-викладацького і студентського складу університетів, але водночас посилюватиметься і конкуренція між ВНЗ за креативних викладачів і талановитих студентів;

➤ метрополізація глобальної економіки яскраво засвідчує концентрування інтелекту та розвиток креативної економіки в найбільших містах світу, проте інтенсивність їх розвитку далеко не завжди буде прямо пов'язана з чисельністю населення, як це було у ХХ ст.;

➤ зміна ціннісних орієнтацій. Вона має місце тоді, коли відбуваються такі зрушення у глобальному попиті, які супроводжуються відповідним впливом на емоційно-ментальну сферу діяльності людини.

Неважко спрогнозувати, що освітня складова соціальних потоків в умовах глобалізації викличе суттєві зміни в організації освіти, передусім вищої. Насамперед формуватимуться нові потреби в освіті, що призведе до уніфікації та стандартизації відповідних процесів у ній, зростання частки нових форм освіти, у т. ч. віртуальної. Основні університети та дослідницькі лабораторії у країнах-лідерах виступатимуть потужним «магнітом»: притягуватимуть інтелект з усього світу та створюватимуть нові конкурентні переваги для цієї країни (чи їх коаліції); найбільш вдало поєднуюватимуть науково-дослідну діяльність з подальшою комерціалізацією її результатів.

Подальшу інтелектуалізацію розвитку суспільства та гіперлокалізацію освіти у провідних містах світу відображено в таблиці.

Високий рівень як світової, так і фінансової глобалізації мають Лондон, який став «головним» глобальним містом світу, а також Нью-Йорк, який децю поступається британській столиці. Натомість Токіо за показниками індексу глобальних міст посідає лише третє місце, а за показником глобальної фінансової централізації він є лише восьмим. Неважко передбачити, що подальша освітня глобалізація зумовлюватиме концентрацію освітнього потенціалу в містах з високим першим індексом. У разі переходу до неоліберальної моделі розвитку масштаби діяльності ВНЗ також корелюватимуть із фінансовими показниками, адже повна комерціалізація діяльності ВНЗ неодмінно призведе до емісії ними цінних паперів. За таких обставин освітні рейтинги університетів будуть нести таку ж комерційну та кон'юнктуру інформацію, що й, приміром, індекс Доу-Джонса. Неважко спрогнозувати, що і спекуляцій на цьому ґрунті буде доволі багато.

Оцінюючи таким чином перспективи гіперконцентрації соціальних потоків у глобальній економічній моделі майбутнього, чимало дослідників звертають особливу увагу на характер гіперконцентрації освітніх систем. Приміром, вищезгадуваний

Таблиця

Рейтинг глобальних міст*

Глобальне місто	Населення, 2004 (тис. осіб)	Індекс глобальних міст, 2008	Глобальний фінансовий центр	Населення, 2004 (тис. осіб)	Індекс глобального фін. центру, 2008
Лондон	7400	79,17	Лондон	7400	795
Нью-Йорк	18 700	72,77	Нью-Йорк	18 700	786
Токіо	34 200	66,60	Гонконг	7000	695
Сінгапур	4000	66,16	Сінгапур	4000	675
Чикаго	9400	65,24	Цюріх	2500	665
Гонконг	7000	63,94	Франкфурт	5600	642
Париж	11 200	63,87	Женева	450	640
Франкфурт	5600	62,34	Токіо	34 200	628
Сеул	23 500	61,83	Сідней	4200	621
Амстердам	7500	60,06	Бостон	4400	618
Мадрид	5600	58,34	Сан-Франциско	4200	614
Сідней	4200	58,33	Дублін	1600	613
Торонто	4700	58,16	Париж	11 200	612
Копенгаген	2400	57,99	Торонто	4700	610
Цюріх	2500	56,86	Вашингтон, округ Колумбія	5100	597

* Джерело: MCCANN Philip, ACS Zoltan. *Globalisation Countries, Cities and Multinationals // Regional Studies.* – 2011. – Vol. 45.1. – P. 27.

Р. Флорида, а також Ш. Мелландер та К. Столарик спробували екометричними методами виявити найкращі для цього місця⁸. Інший підхід, запропонований німецькими вченими, полягає у визначенні екстерналій людського капіталу, що знову ж таки узгоджується з рухом соціальних потоків у Європі, що правда, його автор – Даніел Хайерман – пов’язує такий рух з оцінкою якості кваліфікації робочої сили⁹ в різних регіонах Німеччини. На нашу думку, таку модель можна було б з легкістю застосовувати й в Україні.

Таким чином, освітній потік в умовах глобалізації є складовою частиною соціального потоку, який створюється, поширюється і локалізується внаслідок складної взаємодії економічних, соціальних та ментальних чинників, дослідження яких упродовж наступних десяти років становитиме важливу методологічну проблему.

Наведене вище дозволяє зробити наступні висновки.

1. Соціальний потік являє собою цілеспрямований рух базових умов розвитку особистості в умовах створення, розвитку та постійної трансформації мережевого суспільства. Його основними характеристиками є якість, кількість, динаміка, кон’юнктурність та взаємозалежність соціальних чинників, сукупність яких утворює нові умови відтворення робочої сили.

2. Методологічні передумови виникнення теорії соціальних потоків були закладені Т. Клевером в

ідеї поєднання соціальної етики та соціальної економіки, Х. Сіббертом, виходячи з розробленої ним концепції соціальної безпеки та соціальних стандартів, Р. Флоридою в його теорії креативних класів і креативних регіонів, а також М. Портером та М. Кремером, які всебічно обґрунтували концепцію соціальної відповідальності бізнесу. Найбільше розвинув ідею соціальних потоків та соціального простору М. Кастельс, що пов’язав ці дві дефініції з розвитком мережевого суспільства, в якому визначив як основні: реалізацію людського потенціалу, концентрацію інтелектуального ресурсу в мегаполісах, дистанційний рух інноваційних систем тощо.

3. В умовах концептуальної невизначеності та асиметричності глобального економічного розвитку, а також ускладнення мотиваційної системи в провідних суспільствах поширені парадигми «Homo economicus» та «Homo sociologicus» було б доцільно замінити новою парадигмою «Homo informaticus». Її концептуальною основою щодо освіти мали б стати: технологічна сингулярність, формування мережевого суспільства, віртуалізація економічного життя, формування потреби в нових професіях, висока мобільність робочої сили, метрополізація глобальної економіки, зміна ціннісних орієнтацій.

4. Освітні потоки майбутнього будуть значною мірою прив’язані до технологічних та фінансових потоків і перетворять міста, в яких вони зосереджені, а також провідні університети в глобальні інноваційно-інвестиційні центри розвитку.

⁸ Florida R., Mellander Ch., Stolarick K. Beautiful places. The Role of perceived aesthetic Beauty in Community Satisfaction // *Regional Studies.* – 2011. – Vol. 45.1. – P. 33–48.

⁹ Heuermann Daniel. Human Capital Externalities in Western Germany // *Spatial Economic Analysis.* – 2011. – Vol. 6 (2). – P. 139–165.